

Projekt
DOM.ov

Európska únia
Európsky sociálny fond

Katarína Smatanová a kol. autorov

Štúdia fungovania národných projektov na podporu činnosti KC a TSP

2021

Lepšie verejné politiky pre bývanie marginalizovaných rómskych komunití.

Kód projektu ITMS2014+: 314011Q491

Autor: doc. Ing.arch. Katarína Smatanová MA, PhD. a kolektív
Recenzent: Ábel Ravasz, MA, Juraj Kuruc, MSc.

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani jeho žiadnu časť nemožno reprodukovat', ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľa práv.
Za odbornú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori.
Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

© 2021 Projekt DOM.ov

Publikácia je určená zamestnancom štátnej a verejnej správy alebo iným profesiám, ktorých zaujíma problematika profesionalizácie terénnej práce a jej previazanosti s oblasťou bývania ako integračným opatrením.

Vznikla v rámci projektu:

Lepšie verejné politiky pre bývanie marginalizovaných rómskych komunít Kód projektu
ITMS2014+: 314011Q491

Tento projekt je podporený z Európskeho sociálneho fondu.

Európska únia
Európsky sociálny fond

Obsah

Obsah	4
Zoznam skratiek	5
Zoznam obrazovej prílohy	5
Zoznam tabuľkovej prílohy	5
1. Úvod	7
2. Prečo je dôležité mať terénnu prácu v prospech bývania?	8
2.1 Bývanie	8
2.2 Rôzne spôsoby bývania	9
2.3 Bývanie - nevyhnutný krok k integrácií vylúčených komunit	10
2.4 Terénni pracovníci: kľúč k zlepšovaniu bývania, kľúč k integrácií	12
2.5 Bývanie ako katalyzátor sociálnej a kvalitatívnej zmeny	13
3. Čo sú pomocné profesie?	17
4. Súčasnú pokrytie TSP a KC	21
5. Porovnanie vývoja lokalít v súvislosti s prítomnosťou TSP a KC	29
5.1 Metodika porovnávania	29
5.2 Výsledky porovnávania	31
6. Odporúčania k verejným politikám	37
7. Záver	39
Zoznam použitej literatúry	41

Zoznam skratiek

3D princíp	opatrenia desegregácie, destigmatizácie, degetoizácie
Atlas	Atlas rómskych komunít
EÚ	Európska únia
IA	Implementačná agentúra Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR
MRK	marginalizované rómske komunity
NP TSP	národný projekt Terénna sociálna práca
TSP	terénna sociálna práca
TP	terénny pracovník
ÚSVRK	Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity

Zoznam obrazovej prílohy

Mapa 1. Obce s prítomnosťou terénnej sociálnej práce (2019). Zdroj: Atlas rómskych komunít 2019, str. 83

Mapa 2. Obce s prítomnosťou fungujúcich komunitných centier (2019). Zdroj: Atlas rómskych komunít 2019, str. 83

Zoznam tabuľkovej prílohy

Tabuľka 1. Pokrytie obcí Atlasu terénnymi službami - podľa krajov.

Tabuľka 2. Rozdielnosť pokrytia terénnymi službami v obciach a mestách.

Tabuľka 3. Veľkosť komunity a miera pokrytia terénnymi službami.

Tabuľka 4. Prehľad - rómski poslanci v obecnom zastupiteľstve.

Tabuľka 5. Miera zapojenosti do TSP a KC.

Tabuľka 6. Matica pokrytia komunitným centrom.

Tabuľka 7. Porovnanie počtu obyvateľov v osídlení (medián).

Tabuľka 8. Porovnanie počtu obydlí v osídlení (medián).

Tabuľka 9. Porovnanie priemernej hustoty osídlenia (medián).

Tabuľka 10. Porovnanie počtu štandardných obydľí (medián).

Tabuľka 11. Porovnanie podielu ľudí, ktorí bývajú v štandardných obydľiach (medián).

Tabuľka 12. Porovnanie vysporiadanosti pozemkov (medián).

Tabuľka 13. Porovnanie dostupnosti vodovodu (priemer).

Tabuľka 14. Porovnanie využívania vodovodu (priemer).

Tabuľka 15. Porovnanie dostupnosti kanalizácie (priemer).

Tabuľka 16. Porovnanie využívania kanalizácie (priemer).

1. Úvod

Problematika terénnej práce a pomocných profesií je dlhodobo diskutovanou témou v oblasti politík podporujúcich integráciu marginalizovaných rómskych komunít na Slovensku. Kým všetci, ktorí sa v tejto téme pohybujeme, intuitívne cítime a vnímame, že existencia a kontinuálne fungovanie pomocných profesií v teréne je absolútne nevyhnutným a kľúčovým predpokladom k úspešnosti akéhokoľvek integračného riešenia, štátnej politiky nie vždy zdieľajú podobný pohľad. Terénne profesie sú dlhodobo financované len z národných projektov, teda s projektových financií zdrojov Európskej únie. Spôsobuje to nevyspytateľnosť vo financovaní terénnej práce (projektové cykly a pauzy medzi nimi), neudržanie sa pracovníkov na tejto životnej dráhe, ako aj menšiu efektivitu vynakladaného úsilia. Snahy zakotviť financovanie terénnych profesií zo štátneho rozpočtu, čím by sa jednak umožnilo flexibilnejšie nastavovanie konkrétneho výkonu týchto činností a jednak zjednodušilo obciam prístup k nim, sú zatiaľ dlhodobo neúspešné.

Je to aj preto, že efekt a výsledky práce terénnych pracovníkov je veľmi ťažké empiricky kvantifikovať a dať tak na stôl argument o jednoduché kauzalite. Táto štúdia má za cieľ doplniť skladačku série argumentov do tejto diskusie, vyhodnocujúc na základe kvantitatívnych údajov z Atlasov rómskych komunít koreláciu medzi prítomnosťou pomocných profesií, terénnej práce a ukazovateľov v oblasti bývania. Takto získané údaje majú prirodzene svoju limitáciu, ale vzhľadom na absenciu akýchkoľvek iných výskumov v týchto témach nám pomôžu zmapovať aspoň všeobecné pozitívne alebo negatívne trendy a ich charakter a poskytnúť tak rámec pre budúce ďalšie výskumy podľa v už konkrétnych špecifických oblasti, a to aj v ich kvalitatívnom rozmere.

2. Prečo je dôležité mať terénnu prácu v prospech bývania?

2.1 Bývanie

Bývanie možno charakterizovať ako **časť životného procesu človeka** a ním vytváraných skupín (jedinec, rodina, domácnosť, obec), v ktorom sa hlavne udržujú a obnovujú ľudské fyzické a duševné sily. Vo všeobecnosti plní bývanie základnú ľudskú potrebu a potrebu ľudskej spoločnosti. Uspokojuje potrebu bezpečnosti, regenerácie, reprodukcie ľudských síl, ale aj nároky fyziologické, psychologické a sociologické. Bývanie je v princípe základným zdrojom ľudskej energie a sociálnych väzieb.¹

Pod pojmom bývanie sa rozumie aj **širší kontext obytného prostredia**, ktorý predstavuje interakciu vonkajších vzťahov v rámci bezprostredného prostredia človeka. Životný priestor človeka v byte sa nekončí stenami a strechou bytu. Pocit pohody a pohodlia by mal pokračovať aj do exteriéru bytového prostredia, mala by ho charakterizovať harmonická väzba na okolité prostredie a prelínanie exteriéru s interiérom.

Návrhy a zásady územného plánovania, podľa MVR SR, definujú územné požiadavky - spoločné zásady pre všetky typy bytovej zástavby nasledovne ²:

Sociálno-psychologické požiadavky na tvorbu obytného prostredia predstavujú základné ľudské potreby pri výbere miesta, ako stáleho alebo prechodného bydliska. Táto potreba sa preto odráža aj v lokalizácii a charaktere zástavby miest. Medzi základné potreby patria:

- potreba bezpečia, intimity- publicity, individuality – kolektivity, komunikatívnosti - zrozumiteľnosti, sociálnej príslušnosti, územnej príslušnosti
- vzťah individuálneho, kolektívneho a rodinného života,
- územná referencia - vzťah k územiu,
- sociálna referencia.

1.

¹ Projektování staveb bytových a občanských (1979)

² Kritériá pre tvorbu sídiel (Zibrínová, 1984), AŽ Projekt (2013). Vytvorenie podmienok pre stanovenie zásad a pravidiel územného plánovania. Návrh zásad a pravidiel územného plánovania 3. a 4. etapa. MDVRR SR.

Esteticko-kompozičné požiadavky predstavujú predovšetkým estetické usporiadanie hmotných prvkov priestorovej štruktúry, tvarové zvládnutie urbanistického priestoru, pričom ide o estetický poriadok, estetický výraz, výrazovú diferenciaciu priestorovej štruktúry, priestorovú formu, siluetu urbanistického komplexu .

Zužovanie problematiky bývania len na byt, "strechu nad hlavou" - nevyhnutnú vybavenosť nukleárnej rodiny - má za následok neudržateľné riešenia a neudržateľné a nevhodné životné prostredie.

2.2 Rôzne spôsoby bývania

V Slovenskej republike je prevažujúcou formou bývania bývanie vo vlastnom obydľí. t.j. **vlastnícke bývanie**. Fyzické osoby vlastnia viac ako 90% bytových jednotiek, čo je jedna z najvyšších sadziieb v EÚ. Ide o bývanie v rodinných domoch, prevažne individuálne stojacich. Tieto sú charakteristické najmä pre prostredie vidieka. Vo väčších obciach a v mestách má vlastnícke bývanie aj formu bytov v bytových domoch. Táto situácia je výsledkom rôznych procesov spojených s reštitúciou, privatizáciou a ostatnými zmenami po roku 1989.

V súčasnosti intenzívne diskutovaná, a pomaly sa aj rozrastajúca, forma bývania je **bývanie nájomné**. V nájomnom sektore sú zastúpené bytové jednotky v bytových domoch. Nájom rodinných domov je záležitosťou najmä hlavného mesta. Prevažujúcimi vlastníckmi bytov v nájomnom sektore sú buď súkromné osoby alebo mestá a obce, a to najmä pokiaľ ide o bývanie sociálne.

Sociálne bývanie je bývanie, ktoré definuje zákon 443/2010 Zb.z. ako

"bývanie obstarané s použitím verejných prostriedkov určené na primerané a ľudsky dôstojné bývanie fyzických osôb, ktoré si nemôžu obstaráť bývanie vlastným pričinením a spĺňajú podmienky podľa tohto zákona".

V praxi ide najmä práve o nájomné byty, ktoré sú vo vlastníctve miest a obcí. Nájomcovia v týchto bytoch musia dlhodobo spĺňať kritériá, ktoré jednak stanovuje obec, jednak príslušné znenie zákona.

Špecifický prípad predstavuje aj niektoré marginalizované rómske komunity. Aj v dnešnej dobe, v 21. storočí, stále nájdeme v týchto lokalitách formy bývania, ktoré pripomínajú slumy z rozvojových krajín. Ide o formálne **nelegálne bývanie**, ktoré **nezodpovedá** základným ľudským **štandardom**. Chatrčky, domčeky pozliepané z odpadového materiálu, postavené na pozemkoch, ku ktorým obyvatelia nemajú majetkoprávnym vzťah.

V týchto lokalitách však nájdeme aj také domy, ktoré spĺňajú **štandardy na bývanie**, ale z rôznych historických súvislostí majú v dnes **neformálny status**.

V zahraničí je **pestrosť spôsobov bývania** veľmi rozmanitá. Zvyšovanie rozmanitosti bývania je aj cieľom hlavných strategických štátnych politík, pretože je to dôležitý fenomén z hľadiska udržateľnosti – bývanie by malo zodpovedať rôznym finančným a priestorovým potrebám svojich obyvateľov, svojho okolia, a určite aj svojou formou zapadať do svojho širšieho kontextu. Len keď bývanie vyhovuje svojim užívateľom a je v harmónii so svojím okolím, zvyšuje sa jeho dlhodobá udržateľnosť.

2.3 Bývanie - nevyhnutný krok k integrácií vylúčených komunit

“Každý chceme to isté -
nielen teplo, sucho a strechu nad hlavou,
ale aj prístrešie pre dušu“
Samuel Mockbee

Bývanie je špecifický fenomén v procese integrácie - alebo naopak vylúčenia zo spoločenského života - marginalizovaných rómskych komunit na Slovensku.

Zlepšenie podmienok bývania je jedným z nevyhnutných pilierov integrácie marginalizovaných komunit. Adekvátne podmienky na bývanie sú základom pre posun a

celkové zlepšenie životnej situácie akejkoľvek rodiny. Nie je potrebné rozvádzať, že bez kvalitnej strechy nad hlavou, elektrického napojenia, dostupnej pitej vody, ale aj vody na umývanie a základného hygienického vybavenia, nie je možné v dnešnej dobe fungovať v našej spoločnosti. Bez vhodných podmienok si deti nevedia robiť domáce úlohy, rozvíjať svoje zručnosti - mentálne aj motorické, ich rodičia nemôžu chodiť pripraveným a odpočívajúcim do práce. Len zabezpečenie chodu domácnosti je pre minimálne jedného z rodičov práca na dva plné úväzky - nosenie vody zo studne, pranie v potoku, každodenná príprava dreva na varenie. Situácia nie je vhodná ale ani v iných prostrediach, veľa rómskych rodín, ktoré žijú v mestských podnájmoch, žijú v neustálej hrozbe pred vystáňovaním, často oklieštení miestnym úžerníctvom.

Bývanie hrá dôležitú úlohu v integrácii nielen v životoch jednotlivých rodín. Ako celok je to najcitlivejšie vnímaná oblasť a komunikačné rozhranie medzi Nerómami a Rómami. Nelegálny a neformálny stav bývania (najmä medializovaných) marginalizovaných rómskych komunít na Slovensku vyvoláva u Nerómov pocit, že pre obyvateľov MRK je takýto spôsob života ich vlastná voľba.

Otázka bývania sa vyskytuje v médiách ako jeden z najčastejších dôvodov konfliktov. Ako ukazujú posledné výskumy, až viac než 62% Slovákov nechce mať Rómov za susedov, čím sa Rómovia stávajú najviac neprijateľnou skupinou v susedstve na Slovensku vôbec (Strapcová, 2019).

Tejto situácii veľmi nepomáha ani väčšina projektov zlepšenia bývania MRK realizovaných historicky, ale ani tie realizované v uplynulých dekádach. Tie mali veľakrát za následok vznik nových alebo prehĺbenie existujúcich koncentrácií ľudí žijúcich na jednom mieste s rovnakým osudom. Následne nedostatok sociálnych väzieb a pozitívnych vzorov spôsobuje, že sa len prehĺbuje generačná pasca chudoby.

Je potrebné docieľiť opak - **aj prostredníctvom bývania je možné prispieť k zníženiu celkového vylúčenia** marginalizovaných komunít od ostatných skupín obyvateľstva.

Takéto začlenenie stojí na troch princípoch: ide o princípy desegregácie, degetoizácie a destigmatizácie. A nezastupiteľnú úlohu v tomto procese hrajú práve terénni pracovníci.

2.4 Terénni pracovníci: klúč k zlepšovaniu bývania, klúč k integrácií

Sprevádzanie klienta ... pri udržaní si bývania, ale aj na ceste k lepšiemu

Terénna práca, resp. terénni pracovníci, hrajú nezastupiteľnú úlohu pri sociálnej integrácii a zmierňovaní dôsledkov sociálneho vylúčenia a chudoby marginalizovaných komunit.

Pojem terénna práca môžeme používať v dvoch súvisiacich, ale nie úplne rovnakých ponímaniach. V širšom slova zmysle, terénna práca označuje všetky podporné aktivity, ktoré pomáhajú klientom priamou prácou v ich komunite. Ide o intervenciu v prospech jednotlivcov, rodín, komunit, ktoré sa ocitli v obtiažnej alebo až neriešiteľnej životnej situácii. „Tereňáci“ sa im snažia pomáhať vymaniť sa z tejto situácie. Formálne označenie tejto širšej terénnej práce je: **pomocné profesie**. Patria sem terénna sociálna práca, komunitná sociálna práca (práca vykonaná v komunitnom centre), práca asistentov osvetu zdravia, práca miestnych občianskych poriadkových služieb, rôznych asistentov v školách, škôlkach, a ďalšie (viď nižšie). V užšom ponímaní slova pod terénnou prácou sa rozumie iba bazálna terénna sociálna práca (TSP), alebo do konca iba nižšie kvalifikovaná pozícia v rámci projektov TSP. V rámci tejto štúdie, ak budeme hovoriť o terénnej práci, tak máme na mysli širšie označenie, pre TSP budeme používať buď túto skratku, alebo presné označenie terénna sociálna práca.

Ako bolo diskutované vyššie, s problematikou bývania je spojených veľa situácií, ktoré sa ocitajú obyvatelia marginalizovaných rómskych komunit, ale ťažko si vedieť, a vôbec môžu, dať s nimi rady samí. Sprevádzanie terénnych pracovníkov je preto klúčové na ceste k riešeniu situácie bývania väčšiny obyvateľov MRK. Ide nielen o jednorazové sociálne intervencie v krízových situáciách straty zamestnania, zmeny stavu, straty blízkeho, vystahovania/prestahovania, ale aj o dlhodobé trpezlivé podporné sprevádzanie tých jednotlivcov a rodín, ktorí sa podujali na náročnú cestu za lepším bývaním. Terénni pracovníci sú nenahraditeľnými bodmi prvého kontaktu, kontaktu s vonkajším svetom a oporou pre takmer všetkých obyvateľov MRK.

Plánovanie rozvoja bývania

Úloha terénnej práce nespočíva však len v ad hoc podpore pri krízových a ťažkých situáciách. Je to aj práca tvorivá a rozvojová. Ako definuje USVRK (2019),

Terénna práca je zameraná primárne na prácu s jednotlivcom a jeho sociálne prostredie (rodina, skupina, komunita), ale presahuje svoje hranice v činnostiach smerujúcich k rozvoju lokality /komunity, presadzovaniu práv a záujmov cieľových skupín na lokálnej úrovni.

Terénna práca je tak aj zo svojej definície a podstaty kľúčovým prvkom aj pri rozvoji lokality a komunity. Pod tento pojem sa neodmysliteľne schováva aj rozvoj bývania a zlepšovanie životných podmienok na miestnej úrovni všetkých cieľových skupín. Prostredníctvom terénnej práce je možné obyvateľov, jednotlivcov či rodiny, namotivovať a mobilizovať vnútorné sily jednotlivcov k náročnému procesu, ktorý zlepšovanie si bývania nevyhnutne prináša; pomáhať podporovať pri vzniknutých krízových situáciách či zabezpečovať komunikáciu.

Terénny pracovník - most medzi rodinou, komunitou a obcou (vonkajším svetom)

Terénny pracovník funguje aj ako veľaokrát jediný most medzi jednotlivcom, rodinou, komunitou a obcou, respektíve ostatnými aktérmi v spoločenskom prostredí. Zaisťuje a podporuje obojstranný proces komunikácie - v jednom smere pomáha spojiť klienta (jednotlivca, rodinu) s inštitúciami a odborníkmi, v druhom smere vie sprostredkovať kontakt ostatného spoločenského prostredia s komunitou (Smatanová, et al. 2021). Táto úloha je nielen kľúčová pri riešení individuálnych životných situácií jednotlivca, ale aj pri plánovaní rozvojových projektov bývania. Základ udržateľného systému bývania, resp. spôsobov zlepšovania bývania rodín alebo celej komunity, je participatívny spôsob - teda, plánovanie nového bývania, zlepšených životných podmienok za priamej účasti obyvateľov. Bez terénnych pracovníkov by bolo nemožné spojiť odborníkov na plánovanie a bývanie (architektov, urbanistov, geodetov, právnikov, projektantov) s obyvateľmi. Terénny pracovníci premostujú odlišné spoločenské svety a spájajú ich v jeden fungujúci systém.

2.5 Bývanie ako katalyzátor sociálnej a kvalitatívnej zmeny

Bývanie už dávno nie je len o využívaní priestoru - skrývaní sa pred dažďom a búrkou pod pevnou a bezpečnou strechou v teple, ale vyžaduje celý rad sociálnych zručností. V rôznych

formách a spôsoboch bývania (nájomné bývanie, vlastnícke bývanie, bývanie na dedine/v meste) sa spektrum potrebných sociálnych zručností na udržanie si bývania výrazne líši.

Samostatnú kapitolu tvoria projekty, ktoré iniciatívne zlepšujú stav bývania. Vtedy je zlepšovanie bývanie chápané ako proces vertikálnej sociálnej mobility - s aktivitami, ktoré so sebou prináša proces zlepšovania životných podmienok, sa jednotlivci, rodina, či komunita posúva aj do iných sociálnych prostredí, ktoré vyžadujú iné normy správania sa, znalosti a zručnosti. A tým pádom sa v každom systéme menia aj potenciálne krízové situácie, v ktorých terénny pracovník klienta podporuje a pomáha sa vymaniť, či kontaktov na iných aktéroch a inštitúcie - a tak aj charakter a rozsah samotnej terénnej práce (Smatanová, 2020).

Vlastnícke bývanie v rodinných domoch

Vlastnícke bývanie v rodinných domoch má najčastejšie legálnu formu a integrovaný typ bývania, a často aj rodiny, ktorá ho obýva. S legálnym bývaním v cennej nehnuteľnosti sa spájajú problémy s úverovaním tejto nehnuteľnosti, ktoré môžu spôsobovať krízové rodinné situácie s exekúciami - kedy je potrebná najčastejšie terénna práca pri riešení oddlžovania a pomoci s finančným rodinným rozpočtom.

Nájomné bývanie

Nájomné bývanie predstavuje veľmi častú formu sociálneho bývania, ako riešenia situácie s nedostatkom bývania práve v prostredí MRK. Ide o byty vo vlastníctve obcí a miest. Tieto byty však predstavujú niekoľko problémov. Bývanie v malom priestore, s veľkou dávkou spoločných priestoroch, vyžaduje špecifické sociálne zručnosti - jednak budovanie vzťahom a riešenie konfliktov v rámci rodiny, ktorá sa musí zmestiť do malej rozlohy, jednak však aj navonok - so susedmi. Vzájomné spolužitie v prehustených bytoch je veľkou záťažou pre všetkých. Rovnako, záťaž prichádza aj pri pravidelnom platení nájmu, vrátane energií, či iných poplatkov. Terénna práca tak často popri individuálnych rodinných problémoch napríklad s hľadaním práce, sa zameriava aj na situácie vzťahov.

Nelegálne, neformálne bývanie - legalizácia

Nelegálne, resp. iným rôznym spôsobom neformálne typy bývania predstavujú veľmi náročnú situáciu pre všetkých zúčastnených. S nelegálnym stavom ide často ruka v ruku aj zlý stavebno-technický stav samotného obydli a najmä nedostupnosť základnej infraštruktúry. Rodiny, ktoré sa ocitli v takejto situácii, zväčša nemali inú možnosť - a teda, trpia generačnou chudobou, majú veľmi limitované sociálne siete, a v dôsledku takmer

nemožnú situáciu si pomôcť sami. Terénna práca je v týchto situáciách absolútne nevyhnutná, ale súčasne aj najťažšia. Z hľadiska bývania je hľadanie východiska z takejto situácie bez silnej intervencie z vonka, takmer nemožné (napríklad vo forme riešenia legalizácie celého územia z iniciatívy obce).

System "Housing first"

System vychádza z koncepcie, že bývanie je prvoradou a základnou potrebou, ktorú je potrebné uspokojiť ako prvú, a až potom je možné rozvíjať ostatné oblasti - zamestnanosť, vzdelávanie. Tento system sa využíva najmä pri riešení bytovej situácie ľudí bez domova v mestských prostrediach (Ondrášiková, Šiňanská, 2020). V novom bezpečnom bývaní klient - jednotlivec, rodina - je sprevádzaný terénnou prácou, ktorej intenzita sa znižuje podľa dĺžky bývania. V prostredí MRK na Slovensku je prístup „housing first“ používaný niektorými samosprávami obcí ako krízová intervencia, a to prostredníctvom implementácie programu nízkoštandardného nájomného bývania (ibid.).

Svojpomocná výstavba rodinných domov do osobného vlastníctva

Svojpomocná výstavba rodinných domov prostredníctvom mikropôžičiek, do osobného vlastníctva je hlavou aktivitou a systémom rozvíjaným práve neziskovou organizáciou Projekt DOM.ov. System prepája proces výstavby domu s rôznou formou a mierou asistencie terénnej práce - od prvotných fáz sporenia a pomoci rodinám k riešeniu problémov a nastaveniu rodinných rozpočtov, cez samotný proces výstavby, až po celej dĺžke udržateľnosti - splácania úveru. Ide o dlhodobé sprevádzanie, v minimálnom rozsahu 15 rokov. Je založené na dôvere vzťahu medzi rodinou a terénnym pracovníkom.

Pri väčších projektoch svojpomocnej výstavby, v situáciách, kde je zapojených toľko rodín, až vznikajú celé ulice, je úloha terénnej práce kľúčová aj pri budovaní a rozvíjaní susedstva - komunity. Ide o sociálne zručnosti potrebné na budovanie a udržiavanie dobrých susedských vzťahov, spoločné komunitné plánovanie rozvoja, a podobne.

System prestupného bývania

Systemom sociálneho bývania s prvkami prestupného bývania sa v našich podmienkach SR rozumie vertikálna viacstupňová sústava sociálneho bývania formou nájomného bývania, ktorého výstupom je vlastné samostatné bývanie (vid' napr. Smatanová, 2019). Jednotlivé stupne sú sprevádzané terénnou prácou, ktorá má za cieľ sprevádzať rodiny pri osvojení

si sociálnych zručností k adekvátnemu stupňu, až k ich úplnému osamostatneniu (výstup zo systému).

V rámci systému sú zapojené rozmanité formy bývania s rôznym charakterom. Systém prestupného bývania je vo svojej podstate založený práve na synergií zabezpečovania rôznej formy bývania a rôznej miery intenzity sprevádzania terénnej práce.

3. Čo sú pomocné profesie?

Pod pomocnými profesiami rozumieme terénne služby, ktoré majú za účel pracovať priamo s klientmi zo sociálne vylúčených skupín, a robiť u nich terénne intervencie. Ide najmä o **profesie terénnej sociálnej práce**, profesie v **komunitných centrách (tiež nazvaných komunálna sociálna práca)**, zdravotných osvetárov (**asistentov osvety zdravia**), **asistentov v škole a škôlke, miestne občianske poriadkové služby, ako aj ďalšie, zatiaľ menej etablované služby (omamy, babice a pod.)**. V praxi však môže ísť aj iné profesie ktoré nejakým spôsobom podporujú a asistujú ľuďom ohrozeným sociálnym vylúčením v zapájaní sa do spoločnosti, resp. riešení ťažkých životných situácií, v ktorých si nevedia sami pomôcť.

Kým vymenované profesie, najmä profesia terénnej sociálnej práce a práce v komunitných centrách, sú dlhodobo majú už na Slovensku dlhoročnú tradíciu a v súvislosti s ich výkonom práce vznikli aj samostatné vzdelávacie programy či celé samostatné vysoké školy, **iné pomocné profesie sa ešte len pilotujú**. Ide napríklad o vlakových asistentov - **asistentov vlakvedúcich**, ktorí pomáhajú pozdvihnúť kvalitu cestovania vlakom a predchádzať konfliktom medzi cestujúcimi (Projekt Daj Šancu³).

Pomocné profesie na jednej strane zabezpečujú lepšiu integráciu vylúčených komunit, najčastejšie práve marginalizovaných rómskych komunit na Slovensku, prostredníctvom ich podpory v krízových alebo neznámych situáciách v jednotlivých oblastiach života, čím pomáhajú k začleňovaniu jednotlivca/skupiny v danej oblasti, na druhej strane predstavujú aj potenciál na **zvyšovanie zamestnanosti príslušníkov týchto komunit**, keďže ide o pracovné pozície, ktoré **premostujú** vylúčenú komunitu s okolitým sociálnym prostredím.

V programovom období 2014 – 2020 sa väčšina pomocných profesií podporovala prostredníctvom šiestich veľkých národných projektov, financovaných z príslušných prioritných osí Operačného programu Ľudské zdroje (národné projekty Podpora a zvyšovanie kvality terénnej sociálnej práce, Podpora vybraných sociálnych služieb krízovej

³ <https://www.zssk.sk/aktuality/projekt-daj-sancu-je-v-plnom-prude-vo-vlakoch-zssk-uz-sedem-mesiakov-posobia-asistenti-vlakveducich/>

intervencie na komunitnej úrovni⁴, Terénna sociálna práca v obciach⁵, Škola otvorená všetkým⁶, Komunitné služby v mestách a obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunit⁷, Zdravé komunity a ich nadväzujúce projekty).

Najdlhšiu a najrozšírenejšiu pôsobnosť majú terénna sociálna práca a komunitná sociálna práca. Ich financovanie a manažment zastrešujú dve inštitúcie: Implementačná Agentúra Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny a ÚSVRK (predtým Ministerstvo vnútra, v súčasnosti Úrad vlády SR). Kým národné projekty z ÚSVRK sa zameriavajú na 150 obcí s významným indexom podrozvinuti, projekty z IA pracujú v ostatných obciach Slovenska.

V súčasnosti tieto profesie prešli do druhej fázy financovania zo zdrojov Európskej únie.

Ide o **Národný projekt Terénna sociálna práca a terénna práca v obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunit II** s dĺžkou trvania do roku 2022⁸, ktorého prijímateľom je USVRK. Projekt je zameraný na poskytovanie kvalitných služieb s cieľom dosiahnuť začlenenie osôb žijúcich v marginalizovaných rómskych komunitách do spoločnosti, zlepšiť resp. zmierniť ich nepriaznivé životné situácie tak, aby mali dôstojné podmienky a reálne možnosti na zmenu týchto nepriaznivých životných situácií a na profesionalizáciu výkonu terénnej práce. Projekt prináša aj rozšírenie oprávnených užívateľov projektu o cca 44 nových obcí (ktoré majú počet obyvateľov MRK 50-250), vrátane možnosti k zapojeniu sa pre mimovládne alebo neziskové organizácie pôsobiace v sociálnej oblasti a vykonávajúce činnosti charakterom blízke terénnej sociálnej práci v oprávnených územiach (ibid.).

Ďalším projektom je projekt **Komunitné služby v mestách a obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunit – II. Fáza**⁹. Cieľom projektu je "podpora rozvoja poskytovateľov troch sociálnych služieb krízovej intervencie, ktorí budú poskytovať

⁴ <https://www.ia.gov.sk/>

⁵ https://www.minv.sk/?NPTSP_uvod

⁶ <https://www.minedu.sk/narodny-projekt-skola-otvorena-vsetkym-po-troch-rokoch-konci/>

⁷ <https://www.minv.sk/?NP-KC-1>

⁸ https://www.minv.sk/?NPTSP_uvod

⁹ https://www.minv.sk/?NPKC_uvod

dostupné, štandardizované odborné činnosti, ďalšie činnosti a aktivity realizované v oblasti podpory sociálnej inklúzie osôb v nepriaznivej sociálnej situácii s dôrazom na MRK ohrozené sociálnym vylúčením alebo s obmedzenou schopnosťou spoločensky sa začleniť a samostatne riešiť svoje problémy.” (ibid.). Špecifickým cieľom národného projektu je zvyšovanie finančnej gramotnosti, zamestnatelňosti a zamestnanosti marginalizovaných komunít.

V projektoch pomocných profesií terénna sociálna práca a komunitná sociálna práca, v ktorých je prijímateľom IA MPSVAR, prišlo v tejto druhej fáze aj k niekoľkým inováciám, práve v súvislosti s oblasťou bývania.

V národnom projekte **“Podpora a zvyšovanie kvality terénnej sociálnej práce”**, ktorého cieľom je “sprístupniť občanom žijúcim v rôznych sociálnych podmienkach existujúce spoločenské zdroje, umožniť im participáciu na rozhodovacích procesoch v spoločnosti a podporovať žiť kvalitnejší, dôstojný život”, pribudla aj nová špecializácia - **odborný pracovník/odborná pracovníčka pre oblasť bývania**, zamestnania alebo financií. Konkrétne by úlohou takéhoto odborného pracovníka malo byť aktívne nielen v priamej práci s jednotlivcom a komunitou, ale aj s jednotlivými aktérmi v príslušnej oblasti ¹⁰.

“ V oblasti bývania budú odborní pracovníci aktívne vyhľadávať cenovo dostupné nájomné byty, oslovovať potenciálnych nájomcov, podnecovať legalizáciu stavieb, či vysporiadanie pozemkov ako aj iniciovať programy ako „housing first“ (bývanie v prvom rade) či rôzne iné formy bývania – nájomné byty, svojpomocnú výstavbu, výstavbu a rekonštrukciu prestupného bývania a pod.” (ibid.)

Cieľom národného projektu **“Budovanie odborných kapacít na komunitnej úrovni”**¹¹ je “budovanie a rozvoj odborných kapacít poskytovateľov vybraných sociálnych služieb krízovej intervencie na komunitnej úrovni za účelom zvýšenia efektívnosti ich činnosti, t.j. poskytovať kvalitnú odbornú podporu jednotlivcom a rodinám ohrozeným chudobou a sociálnym vylúčením vedúcu k svojpomocnému riešeniu svojich sociálnych problémov, rovnako poskytovať podporu vedúcu k rozvoju celých komunít cieleným využívaním

¹⁰ <https://www.tsp.gov.sk/o-projekte/zakladne-informacie/index.html?csrt=8341157425456407249>

¹¹ <https://www.employment.gov.sk/sk/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/np-bokku/>

komunitných zdrojov.”¹² Táto služba sa vykonáva buď v komunitnom centre alebo v teréne, podľa stanoveného programu.

Pri oboch národných projektoch zameraných na podporu sociálnych komunitných služieb nebola zatiaľ explicitne špecifikovaná účasť v konkrétnej oblasti bývania. Oblasť bývania je však svojou povahou prirodzeným priestorom na výkon týchto činností.

Nejde len o intervencie na úrovni jednotlivca či rodiny, ale v určitých prípadoch je terénna práca kľúčová pri práci s motiváciou celej komunity, najmä pokiaľ ide o riešenie území bývania väčšieho rozsahu, alebo podpory udržateľného prostredia so zdravými susedskými vzťahmi.

¹² Príručka pre zapojené subjekty, NP BOKKU, IA MPSVR SR, 2020. Elektronický dokument.

4. Súčasné pokrytie TSP a KC

Ako sme uviedli v predošlej časti, TSP, KC ale aj ostatné pomocné profesie sú vysoko závislé od financovania z európskych projektov. To znamená, že presný zoznam obcí, kde tieto kľúčové služby fungujú, sa stále mení. Pre pochopenie a vyhodnotenie fungovania týchto služieb však potrebujeme si určiť istý bod v čase (a tým pádom istý zoznam obcí), ktorý budeme skúmať.

Pre naše účely sme vybrali dáta z Atlasu rómskych komunít 2019.¹³ Databáza tohto výskumu je verejne dostupná na internete, a obsahuje aj dáta ohľadom pokrytia obcí s terénnymi službami. Dáta sú ku koncu roka 2019. Je to zaujímavý bod v čase aj z toho pohľadu, že práve vtedy ešte fungovali všetky štyri projekty TSP a KC (na Implementačnej agentúre aj na Úrade splnomocnenca vlády pre rómske komunity).

Podľa Atlasu evidujeme nasledovné údaje pokrytia:

- Terénna sociálna práca: 364 obcí (z toho 223 obcí cez Implementačnú agentúru, 141 cez Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity), 461 obcí bez pokrytia.
- Komunitná sociálna práca: 131 obcí (z toho 68 cez Implementačnú agentúru, 61 cez Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity), 694 obcí bez pokrytia.

Keď sa pozrieme na kombinácie týchto služieb, nájdeme nasledujúci vzorec:

- 113 obcí disponuje aj terénnou sociálnou prácou, aj fungujúcim komunitným centrom
- 269 obcí disponuje iba s jednou z týchto služieb (spravidla ide o terénnu sociálnu prácu)
- 443 obcí vôbec nemá k dispozícii tieto služby.

Čo to v realite znamená?

Najmä to, že zo všetkých 825 obcí zahrnutých v Atlase rómskych komunít 2019, ideálny stav (t.j. prítomnosť oboch týchto služieb) vidíme iba v necelých 14 %. 53 % obcí pritom v čase tvorenia databázy Atlasu rómskych komunít 2019 nemali ani jednu z dvoch skúmaných

¹³ Ábel Ravasz, Ľuboš Kovács a Filip Markovič (2020) *Atlas rómskych komunít 2019*. Bratislava: Veda.

služieb. Ako sme videli, bez terénnej práce sa ťažko dajú predstaviť úspechy v oblasti integrácie rómskych komunít. Pre 53 % obcí Atlasu, je to veľmi zlá správa pre budúcnosť.

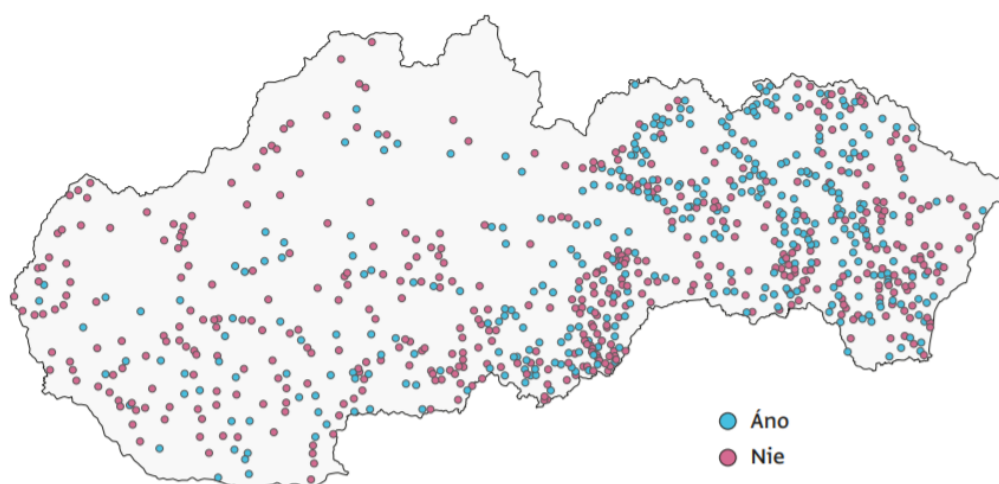
Takéto rozdelenie síl nie je rovnomerné. Pozrime sa na hlavné faktory. Čo sa týka regionálneho rozdelenia, vidíme výrazné rozdiely. Možno je to paradoxné, ale najlepšie na tom je práve kraj, kde žije na Slovensku najviac Rómov: Prešovský. Tam z 224 obcí má pokrytie oboma službami až 22 % (v absolútnom počte je to 49 obcí), a pokrytie aspoň jednou službou 44 % obcí (v absolútnom počte je to 98 obcí). Naopak bez pokrytia je tam iba 34 % obcí zahrnutých do výskumu Atlas rómskych komunít 2019, čo je v absolútnom počte 77.

Strednú vrstvu tvoria ostatné kraje východného a stredného Slovenska. Patria sem Banskobystrický, Košický a Žilinský kraj. Podobné čísla vidíme aj v Nitrianskom kraji na západe. Dramaticky horšiu situáciu však vidíme v troch krajoch. Sú to Trnavský, Bratislavský a Trenčiansky kraj. V prípade Bratislavy je to do veľkej miery dané aj neschopnosťou obcí v tomto kraji čerpať eurofondy. Celý Bratislavský kraj je totiž do veľkej miery zneoprávnený kvôli „vyspelosti“ tohto regiónu. Môže to byť oprávnené v prípade samotnej Bratislavy, no pre okolité okresy Senec, Pezinok, Malacky, je to veľmi zlá správa. Pritom aj v týchto krajoch sa nachádzajú lokality, ktoré si zaslúžia pozornosť a pomoc. V takýchto prípadoch zväčša zasahujú neziskové organizácie, ktoré si svoju prácu financujú z iných zdrojov ako sú eurofondy.

Kraj	Počet obcí	Pokrytie: 2	Pokrytie: 1	Pokrytie: 0
Banskobystrický	210	10%	31%	59%
Bratislavský	22	5%	9%	86%
Košický	224	13%	30%	57%
Nitriansky	71	10%	31%	59%
Prešovský	224	22%	44%	34%
Trenčiansky	21	10%	19%	71%
Trnavský	38	3%	13%	84%
Žilinský	15	13%	40%	47%

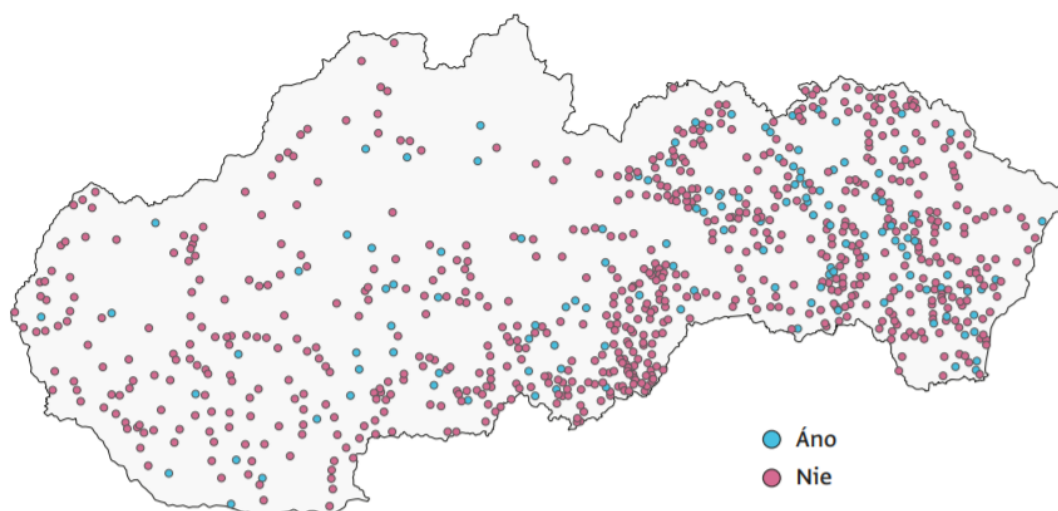
Tabuľka 1. Pokrytie obcí Atlasu terénnymi službami - podľa krajov.

Atlas ponúka aj vizuálne znázornenie tohto skutkového stavu. Na mape ohľadom terénnej sociálnej práce je jasná koncentrácia tejto služby v regiónoch ako sú Spiš, Šariš a Zemplín. Západné Slovensko, ako aj veľké časti Južného Slovenska, ostávajú nepokryté.

Mapa 1. Obce s prítomnosťou terénnej sociálnej práce (2019). Zdroj: Atlas rómskych komunít 2019, str. 83

Ešte výraznejšie to vidíme v prípade fungovania komunitných centier. Tie sú prítomné takmer výlučne iba v obciach hore spomínaných východoslovenských regiónov, tie dopĺňujú najmä mestské komunitné centrá na západe. Vidiecke komunitné centrá sú na západ od Lučenca iba raritou.

Mapa 2. Obce s prítomnosťou fungujúcich komunitných centier (2019). Zdroj: Atlas rómskych komunit 2019, str. 83

Takáto rozmanitosť medzi krajinami je však do istej miery produkovaná aj inakosťou sídelnej štruktúry rómskych komunit v jednotlivých krajinách. Jeden z podstatnejších faktorov je rozdiel medzi mestom a obcou. V sídlach mestského charakteru je skôr výnimka, ak nefunguje ani jedna z terénnych služieb. Ide iba o 24 % všetkých miest (a mestských častí) v rámci Atlasu. Naopak, obe služby má aktívnych 40 % takýchto lokalít, a takmer toľko má aspoň jednu službu (36 %, spravidla ide o TSP).

Vidiecke obce vykazujú opačnú tendenciu. Tu iba 10 % všetkých obcí v rámci Atlasu má aj terénnu sociálnu prácu, aj komunitnú sociálnu prácu. Nadpolovičná väčšina z nich vôbec nemá takúto službu (58 %). Dá sa však domnievať, že tieto čísla sú aspoň do nejakej miery ovplyvnené aj excentricitou zaradení sídel ako obce a mestá na Slovensku. Najmenšie mesto v našej vzorke, Modrý Kameň, má niekoľkonásobne menej obyvateľov (1614), ako najväčšia obec Smižany (8940). Tieto špecifiká však nezoberú zo sily tendencie, práve naopak.

Kraj	Počet obcí	Pokrytie: 2	Pokrytie: 1	Pokrytie: 0
Mestá	210	40%	36%	24%
Obce	22	10%	32%	58%

Tabuľka 2. Rozdielnosť pokrytia terénymi službami v obciach a mestách.

Ďalším veľmi podstatným faktorom je veľkosť rómskej komunity ako takej. Tu môžeme predbežne očakávať, že čím väčšia komunita, o to väčšia miera pokrytia terénymi službami. Realita potvrdzuje túto našu predpoveď. V prípade úplne najväčších rómskych komunit na Slovensku, ktoré majú vyššie počty ako 2000 ľudí, takmer všetky majú aktívnu aspoň jednu zo skúmaných terénnych služieb. Výnimku tvoria iba Petržalka a Podunajské Biskupice, dve bratislavské mestské časti s veľkopočetnou, no proporčne malou a pomerne dobre integrovanou rómskou komunitou. V tejto kategórii, ktorú tvorí 41 obcí, až nadpolovičná väčšina lokalít má aktívne obe služby.

Ako ideme k nižšej početnosti miestnej komunity, znižuje sa aj pokrytie službami. V kategórii 1000-2000 rómskych obyvateľov už neplatí, že by väčšia miest a obcí mala pokrytie oboma

službami. Naďalej však vidíme menší objem lokalít bez ktorejkoľvek terénnej služby (16 %). Prevažuje tu skutkový stav: iba jedna terénna služba. Posledná veta platí aj o kategórii 500 až 1000 pričom tu už 30 % lokalít nemá ani jednu terénnu službu.

K signifikantne horším číslam sa dostávame v prípade úplne malých lokalít. V kategórii 100 až 200 rómskych obyvateľov už 75 % obcí je bez terénnej služby, a v najmenších lokalitách celých 90 %. (Nehovoriac o lokalitách, ktoré sú príliš malé na to, aby sa vôbec dostali do Atlasu. Tieto lokality takmer bez výnimky sú bez terénnej sociálnej práce a komunitného centra.)

Počet Rómov	Počet obcí	Pokrytie: 2	Pokrytie: 1	Pokrytie: 0
2000+	41	61%	34%	5%
1000-2000	44	34%	50%	16%
500-1000	127	20%	50%	30%
200-500	259	11%	42%	47%
100-200	163	4%	21%	75%
30-100	169	1%	9%	90%

Tabuľka 3. Veľkosť komunity a miera pokrytia terénnymi službami.

Na jednej strane ide o pochopiteľnú vec, predsa menej klientov znamená menšie tlaky na samosprávu, aby „niečo riešila“. Na druhej strane sa však nedá povedať, že malé komunity by mohli byť nechané na „samomanažment“. Práve naopak, najmenšie lokality častokrát nemajú žiadne vnútorné zdroje na vylepšenie svojej situácie, a preto sa nevedia vymaniť z chudoby bez externej pomoci. Takáto pomoc však pre nich nepríde.

Navyše tieto obce sa často klastrujú. Niektoré regióny Slovenska, najmä na strednom juhu a na severovýchode (napr. okresy Levice, Rimavská Sobota, Svidník a ďalšie) majú typicky malosídlnú štruktúru s menšími rómskymi komunitami. V ich prípade vynechanie malých komunit z projektov, resp. prepádnutie týchto komunit cez sito, znamená že celé mikroregióny môžu ostať bez terénnych služieb. Možno sto ľudí nepotrebuje terénneho

pracovníka za každú cenu (aj keď by to bolo optimálne), ale keď sa nazbiera päť alebo desať podobných obcí v jednom regióne, už máme nepokrytých veľký počet klientov.

Pokrytie terénnymi službami je do veľkej miery ovplyvnené objektívnymi danosťami obcí, čo sme videli aj z hore uvedených dát. Je však tu v hre aj výrazný ľudský faktor. Máme na mysli fakt, že obce sa musia hlásiť do projektov, tie projekty musia manažovať, predfinancovať a podobne. Preto je dôležité si spomenúť aj tento fakt objektívnej motivovanosti obce a mesta zapojiť sa do projektov. V prípade tohto faktoru máme prevažne mäkké dáta. Vieme napríklad, že v roku 2015 odmietlo účasť na tzv. take-away balíku Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity 13 zo 150, čiže takmer 150. (šlo o ponuku na prioritný prístup k terénnej sociálnej práci, komunitnému centru a vysporiadaniu pozemkov. Namiesto týchto nezapojených obcí, úrad oslovil ďalších náhradníkov.)

Motivovanosť obcí vieme odmerať aspoň nepriamym spôsobom, a to tak, že sa pozrieme na rozdiel medzi obcami, kde v zastupiteľstve máme poslancov rómskej národnosti, a tými, kde takéto poslanci nie sú. Atlas rómskych komunít 2019 eviduje tento fakt na obecnej úrovni, avšak bez udania presného počtu poslancov. Motivačný faktor sa na našej vzorke potvrdil iba čiastočne. Z vyše 200 obcí, kde Atlas eviduje prítomnosť rómskych poslancov, je iba 40 % bez oboch skúmaných služieb, naopak v ostatných obciach je tento údaj 58 %. Silný vplyv však nevidíme na podiel obcí s jednou službou, ktorá je medzi týmito kategóriami takmer identická.

Počet Rómov	Počet obcí	Pokrytie: 2	Pokrytie: 1	Pokrytie: 0
Rómski poslanci	202	16%	44%	40%
Bez rómskych poslancov	623	13%	29%	58%

Tabuľka 4. Prehľad - rómski poslanci v obecnom zastupiteľstve.

Samozrejme treba ešte raz konštatovať, že takéto porovnanie je iba nepriamym potvrdením našich tvrdení o motivačných faktoroch. Binárne rozdelenie medzi obcami, ktoré majú a ktoré nemajú rómskych poslancov, ešte nič nehovorí o podstatných mocenských faktoroch v obecnom zastupiteľstve. Lokalita, kde jediný rómsky poslanec sa snaží o hájenie záujmov

miestnej komunity, je rovnako v kolónke „áno“, ako lokalita, kde starosta aj všetci poslanci sú z miestnej komunity.

Kým terénnu prácu tvoria „iba“ ľudia, v prípade komunitných centier je potrebné mať vhodné priestory, a potom to naplniť obsahom. Ani jeden z týchto faktorov nie je ľahká vec dosiahnuť. Obce sú veľakrát brzdené práve chýbajúcimi priestormi v tom, aby mohli prevádzkovať komunitné centrum.

Obrovské objem obcí, ktoré sa zapojili do TSP, ale nemajú fungujúce komunitné centrum, hovorí práve o tomto fakte. Naopak existuje iba minimálny počet lokalít (celkovo 18), kde pri fungujúcom komunitnom centre nefunguje aj terénna sociálna práca. Iba o jednotlivé prípady, kde miestne špecifiká diktujú neschopnosť samosprávy zapojiť sa do oboch projektov.

Matica zapojenosti do TSP a KC		KC	
		áno	nie
TSP	áno	113	251
	nie	18	443

Tabuľka 5. Miera zapojenosti do TSP a KC.

Priestory sú jedna vec, na druhej strane však problémy môže spôsobiť aj chýbajúci personál. Atlas rómskych komunit 2019 mapuje nielen funkčné komunitné centrá, ale aj tie obce, kde budova takéhoto centra existuje, no nevidujeme tam fungovanie komunitnej sociálnej práce. Inými slovami, je budova KC, ale nerobí sa tam práca s klientami.

Atlas eviduje až 49 takých lokalít, kde je hotová budova centra, no nepracuje sa tam. Naopak vníma aj existenciu 15 lokalít, kde budova neexistuje, no služba funguje. Môžeme domnievať, že ide prevažne o prechodné, neformálne priestory, objemom však opäť môžeme rozprávať o ojedinelých prípadoch.

Matica pokrytia komunitným centrom		Budova	
		áno	nie
Služba	áno	116	15
	nie	49	645

Tabuľka 6. Matica pokrytia komunitným centrom.

Jedným z hlavných faktorov chýbajúcej služby komunitného centra – a v niektorých prípadoch TSP – môžu byť kvalifikačné podmienky kladené voči pracovníkom v týchto projektoch. V prípade Implementačnej agentúry aj Úradu splnomocnenca vlády pre rómske komunity ide o odstupňovaný systém, kde najviac náročné práce musí vykonať pracovník s vysokoškolským diplomom druhého stupňa z relevantného odboru (ide najmä o sociálnu prácu), menej náročné človek s rovnakým diplomom bakalárskeho stupňa, a až najmenej náročné človek bez vysokej školy.

Vzhľadom na obrovský počet pracovných miest, ktoré musia byť zaplnené ľuďmi s vhodnou kvalifikáciou, majú obce problém nájsť takýchto ľudí vo vhodnom počte. Preto sa v roku 2017 pristúpilo k zavedeniu dočasnej parciálnej výnimky z kvalifikačných podmienok.¹⁴

¹⁴ <https://www.minv.sk/?tlacove-spravy&sprava=zmena-kvalifikacnych-podmienok-terennych-pracovnikov-dostala-zelenu>

5. Porovnanie vývoja lokalít v súvislosti s prítomnosťou TSP a KC

Ozajstné dopady terénnej práce na vývoj situácie v oblasti bývania marginalizovaných komunit je ťažké kvantifikovať. Máme k dispozícii veľký objem kvalitatívnych štúdií o práci „tereňákov“ v obciach s rómskymi komunitami, avšak je takmer nemožné priradiť čísla k týmto príbehom.

Dôvodov je niekoľko. Jeden z nich je, že – ako sme videli – prítomnosť terénnych pracovníkov v komunitách nie je nezávislý od základnej situácii v danej lokalite. To znamená, komunity, ktoré sú väčšie, viac na východ, viac urbanizované a s prítomnosťou Rómov vo vedení obcí, sa dostanú k takémuto typu podpory s oveľa väčšou pravdepodobnosťou ako tie, ktoré disponujú opačnou charakteristikou.

Druhý dôvod je, že činnosť terénnych pracovníkov je dôležitou súčasťou úspechu v týchto komunitách, no samo v sebe nevie pomôcť. To znamená, nie každá lokalita, kde budú terénni pracovníci, bude automaticky úspešná, a naopak.

Tretí dôvod je, že nemáme pevné čísla. Jediné relevantné a kvantifikovateľné údaje na úrovni komunit v oblasti bývania ponúka séria publikácií Atlas rómskych komunit. Máme k dispozícii tri Atlasy z rokov 2004, 2013 a 2019, avšak ich metodika sa medzi nimi postupne menila. Zároveň aj údaje z Atlasov sú skôr odhadového, informačného charakteru. Napriek týmto obavám, v rámci tohto výskumu sme sa rozhodli skúsiť využiť dáta z Atlasu 2013 a 2019 v oblasti bývania.

5.1 Metodika porovnávaní

V úvodnej časti nášho výskumu sme určili premenné, ktoré chceme porovnať. Sústredili sme sa na otázky týkajúcich sa bývania, a to: hustoty obyvateľstva, pomeru kolaudovaných murovaných domov, pomeru ľudí žijúcich v takýchto domoch, dostupnosť a využívanie vodovodu, dostupnosť a využívanie kanalizácie, vysporiadanosť pozemkov.

Tieto premenné sa objavujú v oboch Atlasoch, aj keď občas so zmenenými kategóriami. Typickým prípadom je kategória „domy vo výstavbe“, ktoré sa objavujú v Atlase 2013, ale v Atlase 2019 už nie. V takýchto prípadoch sme použili najbližšiu možnú aproximáciu (v zmienenom prípade sme tieto domy nerátali ako kolaudované, keďže ešte kolaudované v čase výskumu ani naozaj neboli).

Po vytvorení zoznamu premenných sme museli vytvoriť zoznam skúmaných lokalít. Atlasy operujú na dvoch úrovniach: obce a koncentrácie. Údaje sa prevažne zbierajú práve na druhej zmienenej úrovni, preto sme sa rozhodli sústrediť na koncentrácie.

Obe Atlasy obsahujú stovky lokalít. Tieto lokality sú najčastejšie ľahko identifikovateľné, a opakujú sa medzi Atlasmi. Nie je to však pravidlo. Niektoré lokality, ktoré v Atlase 2013 boli, v novom vydaní už nie sú. Najčastejším dôvodom je štandardizácia kritérií výberu nového Atlasu, kde sa už nemohli dostať koncentrácie s menej ako 30 obyvateľmi. Menej častejšími dôvodmi pre vynechanie koncentrácie je preklasifikácia lokality ako obce-koncentrácie (obce s rómskou majoritou, kde už sa dáta zbierajú iba o celej obci), alebo zánik lokality.

Tiež je pravda, že niektoré lokality, ktoré v Atlase 2019 uvedené sú, v roku 2013 ešte neboli. Dôvody sú veľmi podobné. Niektoré lokality, ktoré spĺňajú štandardizované kritéria v roku 2019, šesť rokov predtým zaradené neboli (napriek ich existencii o tom čase). Iné zase odvtedy vznikli.

Do našej databázy sme napokon zaradili iba koncentrácie, ktoré sa objavujú v oboch Atlasoch, a sú jednoznačne identifikovateľné ako rovnaké lokality. Celkovo sme našli 662 takýchto lokalít, čo predstavuje nadpolovičnú väčšinu lokalít v oboch Atlasoch.

Osobitným prípadom boli lokality – najmä mestá – ktoré boli uvedené v inom členení, ako predtým. Koncentrácie mohli byť rozčlenené (napr. Vtáčkovce) alebo aj zlúčené (napr. Moldava nad Bodvou). V takýchto špecifických prípadoch sme použili najbližšiu možnú aproximáciu zlučovaním, rozčlenením alebo vynechaním údajov pre danú lokalitu.

Po zostavení zoznamu lokalít sme k nim priradili aj jeden z hore už použitých indikátorov: počet aktívnych pomocných profesií v roku 2019. Ide o hrubý nástroj: tento údaj totiž

nehovorí o tom, koľko rokov dané služby boli v lokalite aktívne (možno že akurát začali, naopak lokalita kde projekty skončili po dekáde presne v roku 2018 sú v kolónke „bez pomocných profesií“). Aj pri všetkých obmedzeniach tohto nástroja sme ho použili ako proxy pre meranie efektívnosti terénnej práce pre oblasť bývania. Výsledky uvádzame v kategóriách: obce s terénnou prácou a/alebo komunitným centrom, a obce bez týchto služieb.

5.2 Výsledky porovnávania

Náš výskum potvrdzuje základný fakt, čo sme uviedli aj hore: väčšie lokality majú oveľa väčšiu šancu mať terénne služby. Kým medián¹⁵ veľkosť osídlenia s pomocnými profesiami bol v roku 2019 238, ostatné lokality sú vyše dvakrát menšie, s mediánom 98 obyvateľov. Navyše vidíme aj trend silnejšieho rastu v lokalitách, ktoré sú väčšie aj v súčasnosti. Lokality s terénnymi pracovníkmi pridali v priebehu skúmaných šesť rokov v priemere (mediáne) 13 %, kým lokality bez terénnych služieb iba 8 %. Môžeme to pripísať tomu, že lokality, ktoré sú väčšie, majú spravidla horšie životné podmienky ako tie menšie, pričom práve v horších životných podmienkach vidíme vyššiu pôrodnosť (v celosvetovom meradle). Navyše, práve väčšia veľkosť týchto komunít môže indikovať vyššiu pôrodnosť aj v minulosti.

Počet obyvateľov osídlenia (medián)			
Rok	2013	2019	Rast %
Celá vzorka	167	170	111 %
Obce bez pomocných profesií	93	98	108 %
Obce s pomocnými profesiami	230	238	113 %

Tabuľka 7. Porovnanie počtu obyvateľov v osídlení (medián).

¹⁵ Ide o indikátor, ktorý sa používa podobne ako priemer, je však oveľa menej citlivý na extrémne (vyčíňajúce) údaje. Keďže pracujeme s odhadmi, medián nás chráni pred skrivením informácií nesprávnymi odhadmi.

Podobne sa vyvíja aj počet obydľí v týchto osídleniach. Vidíme rast v oboch kategóriách, ale opäť je to strmšie v prípade obcí s pomocnými profesiami. Tu však je interpretácia menej jasná. O čom svedčí rastúci počet domov? Kto tam býva?

Počet obydľí v osídlení (medián)			
Rok	2013	2019	Rast %
Celá vzorka	21	25	114 %
Obce bez pomocných profesií	13	16	110 %
Obce s pomocnými profesiami	29	35	116 %

Tabuľka 8. Porovnanie počtu obydľí v osídlení (medián).

Odpoveď na hore uvedené otázky nám môže dávať preskúmanie medián hustoty obyvateľstva, t.j. koľko osôb pripadá na jedno obydlie. Tendencie môžu byť pomerne prekvapujúce. Vidíme totiž, že naprieč celou vzorkou sa znižuje hustota obyvateľstva v rómskych osídleniach. Za skúmaných šesť rokov sa to znížilo o pol osobu na jedno obydlie, zo 7.5 na 7. Je to samozrejme stále obrovské číslo, no tendencia je smerujúca k štandardizácii podmienok bývania. Motorom tejto zmeny sú jednoznačne obce, kde funguje terénna práca. Kým ostatné obce takmer stagnujú, v prípade obcí s pomocnými profesiami vidíme výrazný posun z 8 obyvateľov na obydlie na číslo pod 7.

Priemerná hustota bývania v osídleniach (medián)			
Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	7,51	6,98	-0,53
Obce bez pomocných profesií	7,14	7,08	-0,06
Obce s pomocnými profesiami	8,00	6,82	-1,18

Tabuľka 9. Porovnanie priemernej hustoty osídlenia (medián).

Teraz sa pozrime na to, ako to vyzerá s legalitou týchto obydľí, a ako sa to postupne mení. V tejto oblasti musíme tlmočiť zlú správu: za skúmaných šesť rokov podiel vysporiadaných obydľí stagnuje, resp. sa zvyšuje iba veľmi pomaly. Na celej vzorke vidíme zmenu o 2 percentuálne body. Zaujímavo, obce bez pomocných profesií sú na tom v tejto kolónke lepšie. Dá sa iba špekulovať o tom, že je ľahšie vysporiadať domy v menších komunitách. Každopádne musíme konštatovať, že prítomnosť terénnej práce nemá žiadny pozitívny vplyv na kolaudáciu obydľí. Bohužiaľ sa tomu nemôžeme čudovať, keďže pri neschválení novely stavebného zákona a popri postupnom zvyšovaní štandardov pri kolaudácii, je málo dôvodov na to, aby sa urýchlila legalizácia obydľí v rómskych komunitách.

Podiel štandardných obydľí v osídleniach (medián)			
Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	75 %	77 %	2%.
Obce bez pomocných profesií	76 %	79 %	3%.
Obce s pomocnými profesiami	75 %	75 %	0%.

Tabuľka 10. Porovnanie počtu štandardných obydľí (medián).

Zaujímavo však mení našu percepciu situácie ďalší údaj, o podieloch ľudí bývajúcich v štandardnom legálnom bývaní. Celková zmena je podobná aj v tomto prípade, avšak v obciach s prítomnosťou pomocných profesií vidíme výrazný posun, až o sedem percentuálnych bodov. Čo sa tu môže diať? Dá sa predpokladať, že pri väčšej priemernej veľkosti rodín v týchto komunitách – čo sme hore videli – každý nový legalizovaný dom je novým domovom väčšieho počtu ľudí. Znamená to tiež, že kým nemáme oveľa viac domov s legálnymi podmienkami, máme oveľa viac ľudí práve v týchto komunitách, ktorí sa nemusia obávať straty ich strechy z dôvodu nevysporiadanosti vlastníckych pomerov.

Podiel ľudí bývajúcich v štandardných obydlíach (medián)			
Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	82 %	84 %	2%.

Obce bez pomocných profesií	85 %	87 %	2%.
Obce s pomocnými profesiami	77 %	84 %	7%.

Tabuľka 11. Porovnanie podielu ľudí, ktorí bývajú v štandardných obydlíach (medián).

Pokračujme témou vysporiadania pozemkov. V roku 2013 sme evidovali v nami skúmaných lokalitách 80 % vysporiadanosť pozemkov, pričom pod týmto pojmom sa rozumejú pozemky vo vlastníctve tam bývajúcich ľudí, alebo príslušnej obce. Ako dole vidíme, toto číslo je v roku 2019 identické. Malé zlepšenie vidíme iba v prípade obcí s pomocnými profesiami, nedá sa však hovoriť o nejakej silnejšej tendencii. Tento údaj však môže byť pomerne špecifický. Novelizácia zákona o pozemkových úpravách bola schválená až v roku 2017, a pozemkové úpravy potrebujú roky práce, aby bolo možné zaznamenať a sumarizovať výsledky. Dá sa predpokladať, že prvé „lastovičky“ v tejto oblasti sa začnú objavovať v nasledujúcom období. Ak má byť pozitívny vplyv terénnych pracovníkov na tento proces, budeme to vedieť zistiť až neskôr.

Vysporiadanosť pozemkov v osídleniach (medián)			
Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	80 %	80 %	0%.
Obce bez pomocných profesií	80 %	80 %	0%.
Obce s pomocnými profesiami	83 %	85 %	2%.

Tabuľka 12. Porovnanie vysporiadanosť pozemkov (medián).

V prípade inžinierskych sietí začneme vodovodom¹⁶. Naše údaje hovoria o tom, že v skúmanom období a lokalitách sa zvýšil počet domácností s (teoretickým) prístupom k pitnej vode o 3 percentuálne body. Túto zmenu vyprodukovali najmä obce s aktívnou terénnou prácou.

¹⁶ V prípade inžinierskych sietí sme sa rozhodli použiť priemer. Je to kvôli tomu, lebo tieto údaje sú uvádzané zväčša v desiatkach percenta, preto medián by ukázal rovnaké čísla pre takmer každý rok a kategóriu.

Dostupnosť vodovodu (priemer)			
Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	73 %	76 %	3%.
Obce bez pomocných profesií	70 %	71 %	1%.
Obce s pomocnými profesiami	75 %	79 %	4%.

Tabuľka 13. Porovnanie dostupnosti vodovodu (priemer).

Ak sa pozrieme aj na reálnu dostupnosť (t.j. pomer tých, ktorí vodovod naozaj aj majú a využívajú), tendencie sú mierne iné. Vidíme celoplošný rast o 4 % pri všetkých našich kategóriách. Je to dobrá správa pre Slovensko – keďže sa za šesť rokov zvýšilo pokrytie vodovodmi o 4 % – ale zároveň nepotvrďuje to silný efekt terénnych pracovníkov v tejto oblasti.

Využívanie vodovodu (priemer)			
Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	57 %	61 %	4%.
Obce bez pomocných profesií	54 %	58 %	4%.
Obce s pomocnými profesiami	59 %	63 %	4%.

Tabuľka 14. Porovnanie využívania vodovodu (priemer).

Pri (teoretickej) dostupnosti kanalizácie vidíme presne tie isté čísla, ako sme videli hore pri vodovodoch. To je, rast o 3 percentuálne body na celej vzorke, pričom za väčšinu tejto zmeny sú zodpovedné práve obce s terénnymi pracovníkmi.

Dostupnosť kanalizácie (priemer)

Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	40 %	43 %	3%.
Obce bez pomocných profesií	29 %	30 %	1%.
Obce s pomocnými profesiami	47 %	51 %	4%.

Tabuľka 15. Porovnanie dostupnosti kanalizácie (priemer).

Reálne čísla využívania sú horšie aj v tomto prípade. Ide o celoplošný rast 2 percentuálnych bodov naprieč obom kategóriám. Vzdá sa, že tu vidíme silnú tendenciu: obce s terénnymi pracovníkmi dokážu zvýšiť teoretickú dostupnosť vodovodu aj kanalizácie, no efekt sa nepretavuje do reálneho používania. Dá sa diskutovať o dôvodoch. Jedna z možností je, že kauzalita je opačná. Obce, ktoré sú aktívne, majú terénnych pracovníkov, a hlásia aj do projektov výstavby. Terénni pracovníci to nespôsobujú rast ale naopak, ich existencia je odôvodniteľná rovnakou aktivitou obcí, než čo prináša zmeny aj v oblasti vodovodu a kanalizácie. Druhá možnosť je, že efekt terénnych pracovníkov je reálny, avšak zavedenie sietí sa zatiaľ nepodarilo pretaviť do väčšej zapojenosti klientov. Tretia možnosť je, že klienti sa nevedia zapojiť najmä kvôli tomu, že naďalej bývajú v nelegálnych obydlíach.

Využívanie kanalizácie (priemer)			
Rok	2013	2019	Rast
Celá vzorka	30 %	32 %	2%.
Obce bez pomocných profesií	19 %	21 %	2%.
Obce s pomocnými profesiami	36 %	38 %	2%.

Tabuľka 16. Porovnanie využívania kanalizácie (priemer).

6. Odporúčania k verejným politikám

Cieľom tejto štúdie bolo prispieť k rámcovaniu výskumu v hľadaní a hodnotení kvantitatívnych efektov výsledkov práce terénnych pracovníkov na oblasť bývania. Aj keď takto získané údaje majú svoje limitácie, je možné pozorovať niekoľko trendov, ktoré formulujú jednoznačné odporúčania:

- V prvom rade ide o zabezpečenie kontinuálneho financovania projektov terénnej práce. Štúdia preukázala, že prítomnosť národných projektov terénnej práce je v obciach, ktorých došlo k pozitívnym zmenám životných podmienok príslušníkov MRK.
- Navrhujeme pokračovať v inovatívnom pilotovaní pomocných profesií, a špecializácií pomocných profesií a už vopred premyslieť spôsob mapovania a evaluácie ich efektu na vybrané komunity, aby tak boli jasnejšie formovateľné a zrozumiteľnejšie argumenty pri diskusii o budúcnosti týchto profesií.
- Odporúčame smerovať k profesionalizácii terénnej práce v oblasti bývania, a to najmä v tých lokalitách, v ktorých je potreba býva najvypuklejšia, resp. v procese riešenia. Ako preukázala táto štúdia, existuje pozitívne spojenie medzi aktívnymi obcami, ktoré majú funkčné oba národné projekty terénnej práce, a zlepšovaním stavu životných podmienok / bývania príslušníkov MRK v týchto obciach. Špecializácia, resp. profesionalizácia terénnej práce na oblasť bývania môže pôsobiť synergickejšie a aj ako katalyzátor - v priaznivom nastavení všetkých spoluaktérov rozvoja môžu odborné riešenia priniesť výraznejší pozitívny efekt.

Na okraj obsahu tejto štúdie, ale vychádzajúc z priamych skúseností neziskovej organizácie Projekt DOM.ov¹⁷, ako hlavného hráča v oblasti implementácie inovatívnych projektov rozvoja bývania na Slovensku, je možné ešte formulovať odporúčanie smerom k zamestnanosti, s cieľom

- otvárať kvalifikačné požiadavky výkonu týchto profesií smerom k ich sprístupneniu pre ľudí z vylúčených komunit.

¹⁷ Vid' bližšie napríklad tiež Ondrášiková, F., Šišanská, K. (2020).

Z našich skúseností vidíme, že zamestnávanie lokálnych obyvateľov pomáha k celkovému zmocňovaniu celej komunity. Budovanie lídrov, ktorí sú inšpiráciou a motiváciou, a tiež "katalyzármi" komunitného rozvoja sa odrazí ako k približovaniu spoločenských svetov oboch komunít, tak aj viditeľných pozitívnych zmenách v oblasti bývania.

7. Záver

Predkladaná štúdia porovnávania efektívnosti a dopadov pôsobenia národných projektov terénnej práce v obciach MRK mala za cieľ porovnať skúmať dopady na parametre spojené s bývaním. Výsledky sú pozitívne - v prospech obcí s terénnou prácou.

Lokality, ktoré sú väčšie, majú spravidla horšie životné podmienky ako tie menšie, pričom práve v horších životných podmienkach vidíme vyššiu pôrodnosť.

Pozitívna správa je, že naprieč celou skúmanou vzorkou sa znižuje hustota obyvateľstva v rómskych osídleniach. Tendencia je smerujúca k štandardizácii podmienok bývania. Motorom tejto zmeny sú jednoznačne obce, kde funguje terénna práca.

Za skúmaných šesť rokov podiel vysporiadaných obydľí stagnuje, resp. sa zvyšuje iba veľmi pomaly. Prítomnosť terénnej práce nemá žiadny pozitívny vplyv na kolaudáciu obydľí. Novelizácia zákona o pozemkových úpravách bola schválená až v roku 2017, a pozemkové úpravy potrebujú roky. Dá sa predpokladať, že prvé „lastovičky“ v tejto oblasti sa začnú objavovať v nasledujúcich krokoch. Ak má byť pozitívny vplyv terénnych pracovníkov na tento proces, budeme to vedieť zistiť až neskôršie.

Zaujímavo však mení našu percepciu situácie ďalší údaj, o podieloch ľudí bývajúcich v štandardnom legálnom bývaní. Celková zmena je podobná aj v tomto prípade, avšak v obciach s prítomnosťou pomocných profesií vidíme výrazný posun, až o sedem percentuálnych bodov.

V prípade inžinierskych sietí sme skúmali dve - vodovod a kanalizácia. Pri oboch zaznamenávame zvýšenie počtu domácností s (teoretickým) prístupom k danej službe (pitnej vode, kanalizácií) Túto zmenu vyprodukovali najmä obce s aktívnou terénnou prácou. Avšak pri hodnotení reálnej dostupnosti (t.j. pomer tých, ktorý vodovod naozaj aj majú a využívajú), vidíme celoplošný rast o pri všetkých kategóriách. Je to dobrá správa pre Slovensko – keďže sa za šesť rokov zvýšilo pokrytie vodovodmi a kanalizáciami – ale zároveň nepotvrďuje to silný efekt terénnych pracovníkov v tejto oblasti.

Kauzalita je však možno opačná. Obce, ktoré sú aktívne, majú terénnych pracovníkov, a hlásia aj do projektov výstavby. Terénni pracovníci to nespôsobujú rast ale naopak, ich existencia je odôvodniteľná rovnakou aktivitou obcí, než čo prináša zmeny aj v oblasti vodovodu a kanalizácie. Druhá možnosť je, že efekt terénnych pracovníkov je reálny, avšak zavedenie sietí sa zatiaľ nepodarilo pretaviť do väčšej zapojenosti klientov. Tretia možnosť je, že klienti sa nevedia zapojiť najmä kvôli tomu, že naďalej bývajú v nelegálnych obydliach.

Zoznam použitej literatúry

- AŽ Projekt (2013). Vytvorenie podmienok pre stanovenie zásad a pravidiel územného plánovania. Návrh zásad a pravidiel územného plánovania 3. a 4. etapa. MDVRR SR.
- Radičová, I. (2001). Hic Sunt Romales. Bratislava: Nadácia S.P.A.C.E, Fulbrightova komisia, SR.
- Ondrašiková, F., Šišňanská, K. (2020). Analýza vykonávania sociálnej práce v oblasti bývania, zameranej na klientov z marginalizovaných rómskych komunít. Projekt DOM.ov.
- Ravasz, Á., Kovács L., Markovič, F. (2020) Atlas rómskych komunít 2019. Bratislava: Veda.
- Schránil, B. (1979). Projektování staveb bytových a občanských. SNTL. Praha.
- Smatanová, K. (2019). Prestupné bývanie. [online]. Bratislava: ÚSVRK. Dostupné na: http://www.policiasr.eu/swift_data/source/romovia/publikacie/prestupne%20byvanie.pdf.
- Smatanová, K. (2020). Východiská a zásady tvorby pre ohrozené skupiny. Marginalizované rómske komunity. Habilitačná práca. FAD STU v Bratislave.
- Smatanová, K. et.al. (2021). Metodika práce s verejnou mienkou. Projekt DOM.ov.
- Strapcová, K., Zeman, M. (2019). Výskum európskych hodnôt, 2017. Pramenná publikácia. SAV Bratislava. Dostupné na: http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/3120_attach_Pramenna_EVS_2017_Slovensko.pdf
- SNSLP. (2019). Právo na bývanie. Výskumné sondy v oblasti uplatňovania práva na bývanie na Slovensku. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva.
- UNDP. (2014). Atlas rómskych komunít 2013. Bratislava.
- ÚSVRK. (2018). Sprievodca vysporiadaním pozemkov pod rómskymi osadami. Retrieved from http://www.minv.sk/swift_data/source/romovia/publikacie/Sprievodca%20vysporiadanim%20pozemkov%20v%20obciach%20s%20romskymi%20osidleniami.pdf
- ÚSVRK (2019). Sprievodca pre užívateľov zapojených do národného projektu „Terénna sociálna práca a terénna práca v obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunít“. Verzia 0.4
- Zákon 443/2010 Zb. o sociálnom bývaní a dotáciach na rozvoj bývania.
- Zibrínová, A. (1984). Kritériá pre tvorbu sídel. STU.

Projekt DOM.ov

Všetky práva vyhradené. Toto dielo ani jeho žiadnu časť nemožno reprodukovat', ukladať do informačných systémov alebo inak rozširovať bez súhlasu majiteľa práv.

Za odbornú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori.

Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

© 2021 Projekt DOM.ov

Európska únia
Európsky sociálny fond